

„Selbständige Zipser Republik”

A szepességi németiség parciális mozgalma 1918 őszén

GÁBOR SZTANCS

„Selbständige Zipser Republik”. The Partial Movement of Germans of the Szepes Region in Autumn 1918

Keywords: Zipser, self-determination, autonomy, the Károlyi Government, Szepesség, Spiš

A magyar történetírásban 1918 őszének döntéskényszerei, alternatívái, a történeti ország felbomlásának okai és összefüggései a legtöbbit vitatott kérdések közé tartoznak: a dualista Monarchiából való kiválás; az őszirózsás forradalom által hatalomra került új erőknek a Magyar Nemzeti Tanács által nyomatékositott összefogása; stb. A Magyar Népköztársaság kikiáltását követően a Károlyi-kormány a világháború utáni zavaros időkben, a békekonferencia összehívása előtt megegyezésekre törekedett a történeti magyar államból éppen kiválni készülő nemzetiségekkel, nemzetekkel. Az ország integritását a békekonferenciáig úgy akarta megőrizni, hogy előzetes megállapodásokkal alternatívát dolgozzon ki az államterület felosztását célul kitűző győztesek forгатókönyvével szemben. Ugyanakkor meg kívánta óvni az egyre erősödő bolsevizmustól a nagyhatalmak által felosztani kívánt Magyarországot.

A vesztes háború után már sok minden elképzelhető volt, ami azelőtt csak a „túlhajtott fantázia szüleményének” volt minősíthető. A csehszlovák térszerzés kezdett egyre inkább kézzelfogható realitássá válni a felvidéki vármegyékben. A csehszlovák államba való „erőszakos” bekebelezés ellen 1918 októberében, novemberében és decemberében azonban nemcsak az északi városok magyar érzelmű polgársága emelte fel a szavát, hanem e területek német, sőt nemritkán szlovák lakossága is.

December folyamán nyilvánvalóvá vált, hogy a nemzetiségeket illetően az addig folytatott politika csődbe jutott. A minisztertanács december 28-i ülésén Jászi Oszkár tárca nélküli nemzetiségi miniszter, nyíltan bejelentette: „a tótokkal és románokkal lehetetlen megegyezni.”¹ Az új helyzet új politikát követel. Jászi ekkor veti fel, mint megoldási javaslatot, a nemzetiségek egymás közötti ellentéteinek kihasználását: „[...] helyesnek tartja, hogy a különböző parciális nemzetiségi mozgalmakat, a keleti tótok mozgalmát, a székelyek akcióját [...] kellő erővel támogassa a magyar kormány.”²

1918-ban, a történeti magyar állam felbomlásának, a békekonferencia összehívása előtti külső és belső támadások idején a magyar kormány és az érintett régiók magyar

1 Magyar Nemzet Levéltár Országos Levéltár (MNL OL) K 27 1918. december 28-i jegyzőkönyve.

2 Uo. A minisztertanács a székelyek számára december 17-én 100 ezer koronát utalt ki.

politikai vezetése a régiók magyar orientációjú nemzetiségi vezetőit is megpróbálta bevonni országmentő integritáspolitikájába. A történelmi Magyarország több pontján, egymástól eltérő módon és célokkal alakultak ki parciális mozgalmak. Ezeknek a mozgalmaknak a többsége regionálisan jelentkezett és olyan nemzetiségekből alakultak ki, amelyekre az eddigi magyar kormányok nem vagy csak bizonyos szempontok alapján figyeltek fel, illetve támogatták őket. Megjegyzendő, hogy ezeknek a parciális mozgalmaknak vezéregyénisége vagy -egéniségei többnyire saját céljaiért/céljukért, vagy a kialakult helyzetből (a csehszlovák, román csapatok területhódításai a meggyengült és tehetetlen magyar központi kormányzattal szemben) fakadó lehetőségek nyomán hívták életre ezeket a mozgalmakat.

Számos regionálisan jelentkező parciális mozgalom bontakozott ki a Károlyi-kormányzat időszakában. Legelsőként az önálló *Bánsági Népköztársaság* alakult meg 1918. november 1-jén. Ennek a köztársaságnak területe négy vármegyére korlátozódott (Bács-Bodrog, Torontál, Temes és Krassó-Szörény). 1918. november 25-én a Roth Ottó vezette szervezkedést, melynek létrehozásában Bartha Albert későbbi hadügyminiszter is részt vett, az egymással is szembehelyezkedő román és jugoszláv hadsereg vezetése oszlatta fel.³

1918. november 8-án a Prágából hazatérő Sztepan Klocsurak volt osztrák–magyar katonatiszt vezetésével Körösmezőn, az itt élő huculok kikiáltották a független *Hucul Köztársaságot*.⁴ Az itt élők nem a magyar államhoz, inkább a Lembergben létrejött Nyugat-Ukrajnai Köztársasághoz kívántak csatlakozni. Mivel Kárpátalja sorsáról sokáig képtelenek voltak dönteni az antanthatalmak, Csehszlovákia és Románia is a tettek mezejére lépett. Románia 1919. január 11-én elfoglalta a Hucul Köztársaság központját, Máramarosszigetet.

1918. november 22-én Sopron vármegye német lakta részein Hans Suchard szociáldemokrata politikus alapította meg a *Hiénc Köztársaságot*, Nagymartonban. Suchard állama mindössze két napot létezett, november 24-én a magyar katonaság fojtotta el az elszakadási törekvést.⁵

1918 decemberében a Magyar Népköztársaság a Vas és Zala vármegyében élő szlovéneknek, más néven vendeknek is autonómiát kívánt adni. A Szlovén Krajna azonban nem jutott tovább a tervek szintjénél, ugyanis a helyi lakosság sem támogatta. 1919. május 29-én éjjel egy órakor egy muraszombati hotel erkélyéről Tkálecz Vilmos,⁶

3 Szarka László: A történelmi Magyar Királyság felbomlása és a keleti Svájc koncepciója. In *Kárpátalja 1919–2009. Történelem, politika, kultúra*. Budapest, Argumentum–MTA Etnikai-nemzeti Kisebbségkutató Intézete, 24. p.

4 A huculok hagyományosan megkülönböztették magukat a kárpáti ruszinoktól, s a századfordulótól kezdve a Lembergben terjedő ukrán nacionalizmus hatására egyre inkább ukránnak vallották magukat. Paul Magocsi: *Encyclopedia of Rusyn history and culture*. Toronto, 2005.

5 A hiénc név a Sopron és Vas vármegyei németek elnevezése volt.

6 Tkálecz Vilmos népbiztosként dogozott Muraszombatban, és sok más környékbelihez hasonlóan csempészésből egészítette ki jövedelmét a kifejezetten szegénynek számító vidéken. Néhány másik népbiztos kollégát is beszervezett az üzletbe, mígnem egy rivális banda fel nem jelentette a hatóságnál. Mivel csempészésért akkoriban halál járt, Tkálecz Vilmos pró-

a népek önrendelkezési jogára hivatkozva deklarálta a *Vendvidéki Köztársaságot*. Június 6-án a Tanácsköztársaság hadserege visszafoglalta Muraközt.⁷ Végül itt volt a *Keleti Szlovák Népköztársaság*, amelyet Dvorčák Viktor 1918. december 11-én hívott életre.

Szepes vármegye népességviszonyai

Szepes vármegye igazi többnemzetiségű és többkultúrájú vidéke volt az északkeleti Felvidéknek. 1869-ben a szászok aránya még 35% volt, ami közel 61 000 főt jelentett. 1890-ig csökkent a vármegye népessége és csökkent a szászok aránya is. 1900-tól lassú növekedésnek indult a vármegye lakosság száma, de a szász etnikum ezt a trendet nem követte.

A drasztikus demográfiai folyamatok láttán már 1909-ben megkongatták a vészharangot a szepesi szász nép felett: „[...] nem lehetetlen, hogy valóra válik az a szomorú jövődőlés, hogy 100 év múlva a nagy múltú és nagyra hivatott czipszer nép elenyészik a szlávok tengerében.”⁸

Az 1910. évi népszámlálás adatai szerint a vármegye lakosságának 60,5%-a⁹ vallotta magát szlovák anyanyelvűnek, a magyar és a német elem pedig együttesen 26,1%-át¹⁰ alkotta. 41 év alatt 23 000 fővel csökkent a szászok száma.¹¹ A fennmaradó 13,4%-ot rutén, gorál (lengyel) és cigány anyanyelvűek tették ki.¹²

1880 és 1910 között Szepes vármegyében megindult a szász térszerkezet gyors eróziója. Az 1880-ban 20% feletti szász lakossággal rendelkező településeken átlagosan 14%-kal csökkent a szász lakosság. Még ennél is nagyobb arányban fogyott a városok szász népessége. 1910-re a vármegye kilenc rendezett tanácsú városából kettő volt abszolút szlovák többségű: Szepesolaszi és Szepesvávalja, kettő abszolút német többségű: Késmárk és Gölnicbánya, ötben pedig a magyar és a német elem együttesen alkotott abszolút többséget, nevezetesen Iglón, Leibiczen, Lőcsén, Poprádon és Szepesbélán.¹³ Késmárk vált a szepességi németek központjává. Az összefüggő Poprád-völgyi szász településterület délnyugaton Poprád városától egészen Podolinig tartott.

A vármegye értelmisége csaknem teljes egészében magyar érzelmű volt, a szász, szlovák, rutén stb. származásúakat is beleértve. A Szepességben példás

bált menekülni a kutyaszorítóból és felvette a kapcsolatot a stájer jobboldali körökkel. https://hu.wikipedia.org/wiki/Vendvid%C3%A9ki_K%C3%B6zt%C3%A1rsas%C3%A1g
Letöltés: 2015. 10. 19.

7 Uo.

8 Forberger Béla: *A szepesi német elem pusztulásáról*. Igló, 1909, 7–8. p.

9 Magyar Statisztikai Közlemények. 42 kötet. 1920.

10 Uo.

11 Uo.

12 Uo.

13 Zentai László (szerk.): *A történelmi Magyarország atlasza és adattára 1914*. Második, bővített és javított kiadás. Pécs, 2001, 76. p.

nemzetiségi béke uralkodott, amely majd később, 1918 őszén is megjelenik. Ennek oka, hogy a nem magyar ajkú lakosság túlnyomó többsége hungarus, illetve magyar-rón tudatú volt.¹⁴

A továbbiakban a Szepesi Német Köztársaság kikiáltásához (Scepusia Respublica) vezető, a szepesi németek reményvesztett önrendelkezésének történetét kívánom bemutatni 1918 októberétől decemberéig. Ezen időszakban a vármegyében a három domináns nemzetiségnek (szlovák, magyar és német) megfelelően három város emelkedett ki s alakította a vármegye népeinek történetét. Késmárk rendezett tanácsú városban jött létre a németek nemzeti tanácsa, Lőcsén megyei nemzeti tanács és Iglón a szlovák (kelet szlovák) nemzeti tanács.

1918 őszének gyorsan változó folyamataiba először a Magyar Királyság területén a szepesi szászok, pontosabban Késmárk város polgársága hozta nyilvánosságra ragaszkodásukat az őket befogadó magyar hazához. Nem érte váratlanul a németeket a csehek aspirációja, nevezetesen a felvidéki megyék birtokba vétele és bekebelezése a létesítendő csehszlovák államba. A prágai Národní výbor már október közepén felszólította a vármegyét, hogy közigazgatásilag és törvényileg a megszülető csehszlovák állam részét képezik. Késmárk város tanácsa október 23-án – az október 31-i turócszentmártoni memorandum előtt – rendkívüli közgyűlést tartott. Dr. Wuhovszky Ottó polgármester jelentette be, hogy a „mindig és mindenütt árulóként ellenünk dolgozó csehek megsemmisítésüket akarják s a magyar szent korona országai testéből a népek önrendelkezési jogának elve alapján ezen elvek elferdítésével nagy területeket akarnak elszakítani s azt Csehországhoz vagy mint mondják a megalkotni tervezett úgynevezett Csehszlovák államhoz csatolni [...] holott erre senki részéről meghatalmazásuk nincsen”.¹⁵

A város képviselő-testülete határozatilag tiltakozott a „cseh vagy úgynevezett csehszlovák nemzeti államtanács azon törvény és jogellenes törekvése ellen [...] Szepesvármegyét is elszakítsa és a létesíteni tervezett új állam határaiba bevonja”. Kijelentették, hogy minden erejükkel küzdeni fognak ezen tervek ellen. „Mi nem akarunk a Magyar Szent korona országainak kötelékéből elszakadni, sem azon belül külön alakulások részévé lenni (sic!) [...] tiltakozunk az ellen, hogy a csehszlovák államtanács a Szepesség magyar, német és tót lakosságának tehát a mi nevünkben is beszéljen.” A késmárki képviselő-testület Dr. Mattyasovszky Elemér vármegyei főügyész javaslatára hasonló tartalmú határozat meghozatalára szólította fel Szepes vármegye többi városát és községét is: „a csehszlovák aspirációknak tettel is gátat kell vetni, a miért is az igényelt területek bitorlási kísérlete ellen az aktív és a passzív ellenállással meg kell szer-

14 Bővebben I. Szarka László: Identitás és lojalitás nemzetállami konfliktushelyzetei. In Kovács Nóra–Osvát Anna–Szarka László (szerk.): *Etnikai identitás, politikai lojalitás. Nemzeti és állampolgári kötődések*. Budapest, 2005.; vö. Kiss Gy. Csaba: „Hazafiak” és „pánszlávok” a felföldi kisvárosban Mikszáth Kálmán és Svetozár Hurban-Vajanský egy-egy regényében. In *Uő: A haza mint kert*. Budapest, Nap Kiadó, 2005.

15 Késmárki jegyzőkönyv 1918–1919. Štátny okresný Archív v Poprade.

vezni és sürgősen megalakítani az összes érdekelt felvidéki megyékben a nemzeti védelem ligáját.”¹⁶

Prágában október 28-án proklamálták a csehszlovák állam megalakulását, amely a cseh tartományokon kívül saját területének minősítette az akkor még körülhatárolatlan „Slovenskót” is. Még ezen a napon nyomtatványokat küldtek a Felvidék vármegyéibe, Szepes vármegye városaiba is, amelyekben „értesíti, hogy ezentúl egyedül, azaz érvényes törvény és rendelet, ami Prágai cseh-tót nemzeti kormánytól származik”.¹⁷ A röpiratok tartalma óriási felháborodást váltott ki a kilenc rendezett tanácsú városban. „Az utolsó percekben hangzik el városaink tiltakozása, de a tiltakozásoknak el kell hangzani messzire, hogy meghallják azok is, akik eddig csak pénzért bujkáló sugdosó, majd hazugul és szemtelenül ordító ellenségeink hangját hallották.”¹⁸

A késmárkiak felhívására október 28-án Poprád rendezett tanácsú városában Illetsko Lajos esperesplébános kérelmére a polgármester helyettese, dr. Löw Alfréd hívta össze a közgyűlést. A rendkívüli közgyűlésen nyilvánították ki tiltakozásukat határozat formájában. „Tiltakozik a képviselőtestület minden a magyar szent koronán kívül álló tényező törvény- és jogellenes törekvése és beavatkozása ellen, amellyel a magyar szent korona testéből bármely részt elszakítani szándékozik. Tiltakozik különösen a cseh-szlovák államtanács rendelete ellen, amely a nemzetek önrendelkezési jogával ellentétben áll.”¹⁹

Október 29-én Lőcsén a képviselő-testület ülését Dr. Fried Mór polgármester nyitotta meg. Nyitó beszédében hangsúlyozta, hogy a mostani világrengető eszmék közül a népek önrendelkezése „édes hazánk ércfalait döngeti”, és a Szepesség népe aggodalommal látja, hogy ez az eszme, amely Magyarország függetlenségét képes visszaállítani, a „kapzsi csehek által félremagyarázva, tulajdonképpen nem más mint [...] annexió.”²⁰ A polgármester költői kérdéseiben cáfolja meg prágai Národní výbor állításait, hiszen a vármegyében nem üldöztek senkit anyanyelvének használata miatt, és Prágát senki nem tekintette „Mekkájának, aki csak gondolatban is arra tévedt volna, hogy neki Csehországgal akár nyelvi, akár nemzetiségi vonatkozásban összefüggése volna”.²¹ A város lakosságának magyarságára hivatkozva magyarok kívánnak maradni, és e hazától elszakadni nem akarnak. Késmárk városnak határozatára válaszolva Dr. Léderer Miksa városi főügyész az alábbi határozatot terjesztette elő és fogadta el: „[...] a Szepességnek faji és nyelvi különbségre való tekintet nélkül egymással a legszebb harmóniában együtt élő lakossága ellen intézett galád merényletként a legerélyesebben visszautasítja [...] ezen szláv aspirációk, mint hiú álmok széjjel foszlanak.”²² Sajnos, ahogy látni fogjuk, ezek az „álmok” valóságos keretet kaptak.

16 Határozat. *Szepesi Lapok*, 1918. október 26. 1–2. p. vö. Késmárki jegyzőkönyv 1918–1919. Štátny okresný archív v Poprade.

17 MNL OL K 40 81/1918.

18 A magyar haza sértetlenségéért. *Szepesi Hírnök*, 1918. november 2. 2. p.

19 Uo.

20 Uo.

21 Uo.

22 Uo.

Iglón november 4-én a vármegye szlováksága is közgyűlést tartott, amelyen Mamuzsich István, a géppuskások parancsnoka is megjelent. A közgyűlést Folgens Cornél polgármester nyitotta meg. A város Lőcséhez és Késmárkhoz hasonlóan elutasította a csehek követeléseit. „Éppoly határozottsággal és erélyességgel tiltakozik bármely nemzet és bármely nép azon törekvése ellen, hogy a magyar állam politikai, jogi és természetes határait megcsonkítsa és főlháborodással utasítja vissza [...] nem tűrjük, hogy bárki is nevünkben más eszmének vagy más kívánságnak bárhol is kifejezést adjon!”²³

Iglón az októberi forradalom hatására, illetve a Magyar Nemzeti Tanács felhívására november 5-ére vármegyei és városi tisztviselők értekezletet tartottak. Az értekezletet a vármegye alispánja, Dr. Neogrady Lajos nyitotta meg. Az értekezlet célja volt, hogy a közrend, közbiztonság és élelmezés terén olyan megállapodásokat hozzanak, amelyek az egész vármegye területére egyöntetűek, és alkalmasak a közös siker biztosítására. Az alispán tájékoztatta a közönséget, hogy az összes város képviselő-testülete a cseh aspirációk ellen foglalt állást, és kérte az erre vonatkozó határozatoknak vármegyei törvényhatósági bizottsághoz való felterjesztését. Megállapította, hogy a vármegyében az összes város megalapította saját Nemzeti Tanácsát.

Az alispán tárgyalásra bocsátotta a vármegyei Nemzeti Tanács teendőit „az Igló város által megjelölt alapon, nevezetesen közigazgatási, közbiztonsági, gazdasági és propagációs szempontból tegye megbeszélés tárgyává”.²⁴ A Nemzeti Tanácsot bizalmi, a hatóságokat támogató szervnek tekinti. Ellenőrző és irányító hatáskörrel kívánták felruházni a béke, a közrend és a közbiztonság megőrzése érdekében. Kívánatosnak tartották a vármegyei Nemzeti Tanács megalakítását, amelynek tagjai közzé a városok és járások nemzeti tanácsainak két-két delegáltja, valamint 100-nál több szervezett munkást foglalkoztató vállalatok egy-egy kiküldöttje lenne tagja. Ugyanakkor a vármegye erős önkormányzatisága ennél a szervnél is megjelenik, mivel feladatköreit erősen korlátozni kívánták. Nem kívánták, hogy az új, idegen szerv felborítsa az eddig kialakult belső közigazgatási rendszert. „Az értekezlet megállapítja, hogy a Nemzeti Tanács az összes élelmezési, jóléti és egyéb közérdekű hatóságj teendőik ellenőrzésére van hivatva.”²⁵

A közbiztonság kapcsán az alispán jelezte, hogy a határrendőrség hatáskörének a vármegye egész területére való kiterjesztését és a határrendőrség megerősítését kérte a kormánytól. A hamar jelentkező lengyel veszély elhárítása végett az ófalvi határ megvédésére katonaságot kért. A vármegye közönségét ezeken az értekezleten komolyan foglalkoztatta a fegyveres ellenállás is egy esetleges katonai intervenció esetén. Ennek megfelelően Mamuzsich István géppuskásparancsnok egy szakasz katonát és egy géppuskást Poprádra irányított, hogy védje a vármegye „bejáratát”, és ígéretet tett, hogy a vármegye veszélyeztetett területeit karhatalmi segédlettel megvédi. Valamint kérték a

23 A nagy napok története. *Szepesi Hírnök*, november 9. 1. p.

24 A vármegyei tisztviselők egyöntetűen járnak el a lakosság érdekében. *Szepesi Lapok*, november 12. 1. p. vö. Štátny archív Levoča. Spišská Župa-podžupan, administratívne písomnosti 17454/1918.

25 Uo.

Miskolcon, Sátoraljaújhelyen és Eperjesen állomásozó századok, összesen négy század visszarendelését a kassai katonai parancsnokságtól.

A közbiztonság további biztosítása érdekében „nem szabad tűrni azt, hogy bármi romboló törekvés a legcsekélyebbet elkövethesse a polgárság nyugalma és békéje ellen. Ezért meg kell szerveznünk a nemzeti védelem ligáját. [...] Fel kell állítani ismét a polgárőrséget! Ebben a munkában részt kell vennie mindenkinek, most senki nem vonhatja ki magát [...] Legyen ott mindenki, számon fogjuk tartani azokat, akik vonakodnak vagy távol maradnak, ki fogjuk írni azok nevét [...]”²⁶ Ahogy láthatjuk, nagyon komolyan gondolták a közrend fenntartását, hiszen a közrend felbomlása esetén tudták volna csehek könnyebben megszállni a vármegyét, mint azt novemberei események igazoltak is.

A propaganda kérdését minden Nemzeti Tanács hatáskörébe rendelték, és kérték, hogy „mindent, amit szükségesnek és célszerűnek tartanak, tegyenek meg a siker érdekében [...] megbízható tót paraszt emberek járják be a falvakat és világosítsák fel a népet”.²⁷

November 16-án, a Magyar Köztársaság kikiáltását követően Szepes vármegye rendkívüli közgyűlést tartott. A közgyűlésen az alispán Neogrady Lajos elnökölt. Ujfalussy Brunó főjegyző felolvasta az alispán jelentését a Magyar Nemzeti Tanács megalakulásáról, amelyet a közgyűlés tudomásul vett és csatlakozott hozzá. Szepes vármegye Nemzeti Tanácsának elnökévé báró Máriaassy Tiborc főispánt választották. Kimondták, hogy minden helyi Nemzeti Tanács két kiküldöttet és a 100 főnél több munkást foglalkoztató vállalatok egy-egy kiküldöttet küldjenek a tanácsba.

A gyűlésen elfogadták a vármegye tiltakozó határozatát a csehekkel szemben. A határozat előtt Dr. Forberger Béla szólalt föl, aki „utalt arra, hogy Szepességekben az egész élet alapját a magyar és zipszer ősök kultúrmunkája teremtette meg.”²⁸

A vármegye határozatában hangsúlyozták, hogy a vármegye kulturális gócpontjait képező városok elutasították azt, hogy a vármegyét elszakítsák a magyar államtól. „Örömmel veszi a vármegye közönsége tudomásul a nagy- és kisközségeknek nagyobb-részt tótajkú lakosainak saját kezdeményezéséből önként tett hasonló kijelentéseit is [...] Törvényhatósági bizottság egyúttal kijelenti azt, hogy hazánkban lakó tót testvéreink nemzeti szabadságát minden fenntartás nélkül elismeri és azt biztosítani kész. Ezért minden kísérlet, amely vármegyénket az anyaországtól elszakítani akarná, csakis jogtalan erőszaknak minősíthető.”²⁹

A szepességi németiség viszonya a szlováksághoz

Az eddigiekben a vármegye magyar és német lakosságának tiltakozását mutattam be. Ugyanakkor kimaradt e kérdéskörből a szlovákság, vagyis hogyan is viszonyultak egymáshoz ezek a nemzetiségek. Viszont kevés irat maradt fenn, hogy mit is gondolt a tér-

26 Végzetes órákat élünk! *Szepesi Hírnök*, 1918. november 2. 3. p.

27 Uo.

28 Szepesvármegye rendkívüli közgyűlése. *Szepesi Hírnök*. 1918. november 20.

29 Uo.

ség szlovák lakossága a csehek követeléseiről és magáról a csehszlovák államról. Emiatt szükséges volt Zemplén vármegyei iratokat segítségül hívni.

A minisztérium iratanyagjai között található egy október 29-i keltezésű levélben Dr. Neogrády Lajos alispán tájékoztatni kívánta a kormányt a szlovák lakosság magyar érzelméről. Kiemeli Szepes vármegye és a németiség rendkívül fontos szerepét abban, hogy lehetetlenné tették a keleti és nyugati „szervezett pánszláv tótoknak az egyesülését”. Ennek okán a szlovák lakosság mindig magyar érzelmű volt. Úgy vélekedett, a turócszentmártoni memorandum előtt, hogy „tótjaink nagyrésze tiltakozni fog a vármegyének a tervezett cseh államba való beolvasztása ellen”. Úgy gondolja, hogy a szlovákság elégedetlensége az élelmezéssel kapcsolatos túlzott hatósági szigorra, közvetlenül a világháborúra vezethető vissza. A burgonyarekivirálások, a zsirhiány, a vágómarha rekivirálása és a petróleumhiány nagy elégedetlenséget szült, és forrásai a magyarelles tüntetéseknek. Úgy gondolja az alispán, hogy kerülni kell mindent, ami „tót lakosságunknak a magyar államhoz való ragaszkodását gyengíthetné [...] így Szepesvármegyében is a közélelmezéssel kapcsolatos hatósági rendelkezések a legnagyobb kíméllettel hajtassanak végre, és hogy földhöz ragadt szegény népet a magyar kormány segítő intézkedései előnyeiben részesíttessék”.³⁰ A Jászi-féle minisztériumban egy november 11-i megjegyzés szerepel, hogy ez a jelenlegi viszonyok között nem igényel intézkedést.

A szlovákság hasonló sérelmeiről tájékoztatja Jászi Oszkárt Juhász János főreáliskolai tanár a Zemplén vármegyei állapotok esetében is. Juhász beszámol arról, hogy a szlovák paraszt óvatosságból nyilvánosan nem vall színt. A politika kapcsán főszempont, hogy melyik kormány képes számukra anyagi biztonságot, vallási és nyelvi védelmet biztosítani. Ugyanakkor bizalmatlanok a kormány reformjaival szemben. „Sokat ígértek már, de nem adtak soha; azt mondják, hogy másképpen lesz ezentúl, de a főszolgabíró vagy a jegyző még mindig itt van; ezek is védik a zsidókat, akiknek a magyar urak minket mindig kiszolgáltattak.” Észrevehető, hogy a térség szlovákságában a háború végére erőteljes zsidógyűlölet alakul ki, illetve az átkos rendszer jegyzői és főszolgabírói ellen atrocitásokat³¹ hajtanak végre. Úgy vélekednek, hogy ők a felelősök életük megnyomorításáért. Juhász megkérdezte őket a politikai hovatartozásuk felől is. Úgy állapította meg, hogy a plebiszcitum elve nagyon is foglalkoztatja őket. A fa, a petróleum és a régi közigazgatás az elégedetlenségük forrása. Ebből kifolyólag ezek orvoslására épít a csehek agitációja a nép körében. „[...] bizalmasabb helyzetben pedig általános az ilyen kiszólás: »eddig rossz volt a magyarokkal, most megpróbáljuk a csehekkel«.”³² Úgy gondolja, hogy az agitáció fontos lenne, de azt ne nyilvános gyűlésekkel tegyék, hanem „személyes beszélgetések keretében. Legalkalmasabb szervek e célra a falvak szóvivő parasztjai, egyes közkedvelt papok, tanítók”.³³

30 MNL K 40 VII 143/1918.

31 L. Abaúj-Torna vármegye esetében a jegyzőket ért atrocitásokról Sztancs Gábor: Kassa helyzete és sora 1918 őszén. In Hajdú Anikó (szerk.): *Multietnikus világok Közép-Európában, 1867–1944. Multietnické prostredie v Strednej Európe, 1867 – 1944.* Szlovákiai Magyar Fiatalok Tudományos és Kulturális Társulása. 2016, 109–130. p.

32 MNL K 40 VII 230/1918.

33 Uo.

Érdekes azonban a korábban Hefthy Gyula Andor tanárnak és a Karpathen-Post szerkesztőjének véleménye a szlovákságról és a felvidéki nemzetiségi mozgalmak befolyásolása kapcsán. Korábban jeleztem, hogy Késmárk városa volt az első, amely tiltakozott a csehek ellen, amely kapcsán „az én kezdeményezésemre a megye társadalmában tiltakozó mozgalom indult meg”. De megjegyzi, hogy a megyében a tényleges fontos társadalmi réteg, amely politikailag is érdekelt a kérdésben, meglátása szerint az intelligencia, amelyet kivétel nélkül németek és magyarok alkotnak. „A föld túlnyomó része a mi kezünkben van, minden értelmi foglalkozást mi űzünk. A tótok itt csak bevándoroltak csupán az utolsó század folyamán [...] tótok cselédek és napszámosok, kisebb részben földművelők s kevesen iparosok.”³⁴ Láthatjuk, hogy szerinte az értelmiség nem kívánja eltűnni, hogy az írás- és olvasástudatlan szlovák nép felettük mondjanak ítéletet, hogy melyik államhoz is kívánnak csatlakozni. „Mert, hogy tót parasztjaink és cselédjeink kedvéért [...] mi valamennyien tótok legyünk, azt senki sem kívánja [...]”³⁵ Ennek ellenére a csehek agitátorai járnak a vidéket, és a szlovákságot arra izgatják, hogy erőszakkal vegye el a hatalmat. Bírálja a magyar kormányt, véleménye szerint és a németység szerint is a „kormány magatartását e kérdésben lagymatagnak találjuk”.³⁶ Ennek látható történései is voltak, egy november 6-i távirat jelentésében az áll, hogy a szlovák lakosság a magyar értelmiség vagyona és élete ellen tört.

Indítványából megtudhatjuk, hogy a vármegye községeinek egynegyede Késmárk városának felhívására kifejezte tiltakozását. Ehhez az egész Magurai, Késmárki, Lublói és Gölnicbányai járás, valamint a Szepesszombati járás északi része csatlakozott. Kiemeli saját érdemét, hogy a vármegye területén élő németek tanácsait egyesíteni tudta, és létrehozta csúcsszervüket, a Felsőmagyarországi Nemzeti Néptanácsot.

Hangsúlyozza, hogy ha Jászi Oszkárnak nem sikerül megegyeznie a csehszlovákokkal és „nem sikerül Szepesmegyét egészében megtartani a magyar államnak, akkor önrendelkezési jogunk alapján külön német Szepességet alkotunk s Magyarországra támaszkodunk”.³⁷ Láthatjuk, hogy a németység körében nagyon erősen jelen volt a kezdetektől fogva az önálló állami lét gondolata, annak érdekében, hogy megőrizték németiségüket. Ugyanakkor láthatjuk, hogy ez az elgondolás szembemegy a későbbi „főváros”, Késmárk város határozatával, amelyet már fentebb említettem.

A Szepesi Lapok november 28-i számának vezércikkében Hefthy Gyula Andor a Szepesség szlovákul tudó értelmiségét szólította meg. Fontos leszögezni, hogy továbbra sem a szlováksággal kíván párbeszédet kezdeményezni, hanem azon személyeket, akik propaganda- és agitációs feladatokat láthatnának el. Úgy véli a szerző, hogy sok szlovák község még tétovázik abban, hogy kimondja Magyarországhoz való ragaszkodását. Ennek oka, hogy nem tudja a nép, mit csináljon, és tanácstalanul vár. „Sokak panaszát hallottam: Mi azt sem tudjuk, mi történik. [...] Miért nem jönnek ki az urak mihozzánk, hogy tájékoztassanak? [...] még tőlünk függ, megmaradnak-e Magyar-

34 MNL K40 VII 104/1918.

35 Uo.

36 Uo.

37 Uo.

ország számára. [...] Menjenek el a nép közé és mondják meg nekik, hogy Magyarországon október 31-ike óta más világ van. Megszűnt az urak uralma [...] Mondják meg nekik, hogy a kormány őszintén egyenlő elbánásban akarja részesíteni nyelv tekintetében is hazánk minden ajkú polgárát egyaránt.”³⁸ A szlovákság megnyerésének legjobb módja, ha szóba áll szlovák szomszédjával, vagy ír szlovák ismerősének annak okán, hogy felvilágosítsa a történekekről és nyerve meg Szepesség ügyének.

Juhász János november végén ismételtent jelentett Jászinnak a zempléni szlovákság politikai hangulatáról, amiben már tényleges javaslatokat tesz a nép hangulatának befolyásolására és megnyerésére. A közigazgatás terén még ekkor is hiányoznak a nép nyelvét beszélő személyek. A petróleum, zsír, burgonya árának csökkentése. A megszervezendő nemzetörseget pedig igyekezzenek olyan színben feltüntetni, mintha nem a régi rendszer védelmét szolgálná.³⁹

Úgy gondolja, hogy ezek által a kormány megnyerné a nép bizalmát, egy új néptanács létrehozása lenne a legcélravezetőbb. Hiszen a szeparatista törekvésekkel a megye négy északi járását kivéve a nép többi része nem ért egyet. Ezen járások összefogására községenkénti tanácsok alapjaira kellene megalakítani az új tanácsot, amely a népakaratot képviselné. Érdekes, hogy a térség nagyobb városait jelöli meg székhelyének, mint Kassa vagy Eperjes.⁴⁰ Tudva, hogy november elején jött létre Eperjesen a Dvorčák-féle Kelet Szlovák Néptanács, amely a térség érdekképviselőtének és a keleti szlovákok önrendelkezésével megbízott szervként jelenteti meg magát. Viszont Juhász úgy látta, hogy ez a szerv – amely esetében a nép tudta, hogy a „sikeres magyar asszimiláció” eredménye csak a „kelet szlovák identitás”, amely – magyarón rendezett tanácsú polgárok önrendelkezését képviseli, és amely egyelőre nem képviseli a népakaratot.⁴¹

Szólnunk kell még a szlovákság kapcsán a november elején megalakult Kelet Szlovák Néptanácsról és annak a korábban említett lglói Szlovák Néptanácsra gyakorolt hatásáról. A „keleti szlovákok” nevében szerveződő értelmiségi csoport 1918. november első napjaiban Eperjesen megtette az előkészületeket egy „Keleti Tót Tanács” (Vichodnoslovenka Rada) megalakítására,⁴² amelyet a Szlovák Nemzeti Tanács ellensúlyának kívánt tekinteni, és a regionális identitást felhasználva igyekezett leválasztani a keleti szlovákok lakta megyéket a nyugatiakról.⁴³ Kezdeményezői a helyi

38 A Szepesség tótul tudó intelligenciájához *Szepesi Lapok*, november 28. 1. p.

39 MNL OL K 40 VII. 266/1918.

40 Kassa regionális szerepéről és a kelet-szlovákság számára betöltött pozíciójáról I. Sztancs Gábor: Kassa helyzete és sora 1918 őszén. In Hajdú Anikó (szerk.): *Multietnikus világok Közép-Európában, 1867–1944. Multietnické prostredie v Strednej Európe, 1867 – 1944.* Szlovákiai Magyar Fialok Tudományos és Kulturális Társulása. 2016, 109–130. p.

41 MNL OL K 40 VII. 266/1918.

42 Vichodne slovjaci! *Naša Zastava*, 1918. november 18. 6–7. p.

43 „Magyarország északkeleti tótjainak, akik a nyugati megyék lakosságától nyelvükben és kultúrájukban teljesen függetlenek. A keleti tót tanácsa Eperjesen megalakult, hogy tiltakozzék nyugati tótok gyámkodása ellen. A magyar haza egységének alapján állva a keleti tót nép nyelvének érvényesülésének és fejlődésének jogát követelve hűséggel csatlakozik a Magyar Nemzeti Tanácshoz.” Vichodnoslovenska Rada nevében Dvortsák Győző elnök. Magyar

elmagyarosodott szlovják vagy szlovják származású értelmiségiek: Dvorčák Viktor,⁴⁴ Ludovít Liptay⁴⁵ evangélikus főesperes és Karol Bulišša ügyvéd volt. Dvorčák felismerte a történelmi sorsforduló kínálta választási helyzetet, s a körvonalazódó egységes Csehszlovákia helyett az önálló „Szlovákország” eszméjét terjesztette szlovákság körében. Abban reménykedett, hogy az őszirózsás forradalom által keltett lelkesedés lecsillapultával a szlovák nép fogja a Magyarországon való maradás lehetőségét kérni, s ily módon elkerülhető lett volna a csehek térfoglalása.⁴⁶

Dvorčák Viktorral kapcsolatban Hajdu Tibor, Schönwald Pál és Szarka László is arra a megállapításra jutott, hogy egyrészt kalandor politikusról van szó, hangsúlyozzák, hogy a többi vezetője a mozgalomnak hasonlóan megbízhatatlan, kalandor, ténylegesen nem egy nemzetiségi mozgalom valós vezetői, akik magukat önhatalmúlag tették azzá.⁴⁷ A történészek véleményét színezhethet és egészítheti ki Hauptmann Ervin főhadnagy 1918. őszi jelentése Jászi Oszkárnak: „Van Eperjesen egy igen agilis ember, Dvortsák Győző, vármegeyi levéltárnok, az Eperjesi Újság főszerkesztője, számos magyar és tót könyv szerzője.” Megjegyzi, hogy minden politikai mozgalomnak és pártnak aktív tagja volt. Minden politikai mozgalomban részt vesz, és volt már mindenféle párti. „De bevallom, hogy talán csak anyagi érdekből tette, mert lévén családja, és hogy a mai ultrademokratikus irány felelt meg legjobban mindig meggyőződésének.” Többynelvű értelmiségi személyről van szó, aki magyarul, németül, franciául, szlovákul, lengyelül és oroszul beszél. A tót nép nagyon szereti. Ugyanakkor a „háború alatt mellékkereset gyanánt üzleteket közvetített, keresett és mint ilyen, közbeszéd tárgya volt. Kiváló szervező zseni, habár néha politikai kalandornak látszik”. Kiemeli, hogy a Keleti Szlovák Tanács elnökeként a nép emberének tekinthető. Ugyanakkor Hauptmann jelzi Jászi számára, hogy sem főispáni, sem kormánybiztosi pozícióba nem kerülhet a világháború alatt folytatott panamázásai miatt. „Mai állásában a kormányt indirekte nagyon is támogathatja, és a nagy ügy érdekében javasolom, hogy anyagilag legmesszemenőbben támogassák.”⁴⁸

Nemzeti Levéltár Országos Levéltára K40. Magyarországon élő nemzetek önrendelkezési joga előkészítésével megbízott tárcanélküli miniszter 1918. VII. tétel 42/1918.

- 44 Dvorčák Viktor 1878-ban Felsővízközön született, 1943-ban Budapesten halt meg. A keleti szlovák sajtó – a Naša zastava – szerkesztője, Eperjesen az ispáni levéltár levéltárosa volt 1906–1918 között. Švorc, Peter: *Zakletá zem Podkarpatská Rus 1918–1946*. Praha, Nakladatelství Lidové noviny, 2007.
- 45 Liptai (Liptay) Ludovít író, tanár (19–20. sz.) 1898–1918 között a szlovák nyelv tanára az eperjesi evang. teológián és kollégiumban, evang. lelkész, 1910–26 k. eperjesi alesperes, 1926 után Magyarországon élt. A sárosi nyelvi szeparatizmus híve. Népnevelő cikkeket írt a Naša zastava c. lapba. Miután Magyarországra távozott, csehszlovákellenes tevékenységet folytatott. *Slovenský biografický slovník III.*, K-L. Martin, Matica slovenská, 1989, 413. p.
- 46 Szviezsényi Zoltán: *Hogyan veszett el a Felvidék?* Budapest, 1921, 80. p.
- 47 L. Schönwald Pál: *A magyarországi 1918–1919-es polgári demokratikus forradalom állam- és jogtörténeti kérdései*. Budapest, Akadémiai Kiadó, 1969, 85–86. p. Vö. Hajdu Tibor: A polgári demokrácia külpolitikája. *Századok*, 1967, 5. sz. 897. p.; Szarka László: *Szlovák nemzeti fejlődés, magyar nemzetiségi politika, 1867–1918*. Pozsony, Kalligram, 1995, 198–199. p.
- 48 MNL OL K 40 VII. Hauptmann Ervin főhadnagy A keleti tót kérdés és annak egy lehető megoldása címmel Jászi Oszkár részére készített jelentése.

Megjegyezném, hogy a vezető személyek között egyedül a volt főispánnak volt politikai múltja, de ennek ellenére, nekik ugyanaz volt a céljuk, mint Jászi Oszkárnak, hogy a békekonferenciáig valamilyen formában biztosítsák az ország területi integritását, valamint hogy beleilleszkedjenek a – Jászi által meghirdetett – kormány nemzetiségi programjába, vagyis a plebeszcitum és a népek önrendelkezésének eszmei kereteibe.

1918. november 27-én kezdődtek meg Jászi Oszkár és Milan Hodža tárgyalásai a szlovákkérdés provizorikus megoldásának tárgyában. Ezen a tárgyaláson mutatta be Jászi az ún. „Tót Impérium” tervét,⁴⁹ amely révén megoldandónak gondolta az ország közigazgatási, gazdasági és közlekedési egyben tartását a békekonferenciáig. Magának a tervnek a bemutatása nem képezi részét e tanulmánynak, azt már Szarka László számos tanulmányában és könyvében megtette. Ugyanakkor maga a tárgyalás ténye és a felajánlott területek hovatartozásának rendezése komoly visszhangot váltott ki a Felvidéken és a kormányban is.

A Szepességben hatása már november 28-án érezhető volt, mert ezen a napon az Iglói Nemzeti Tanács – két előkészítő megbeszélés és összefüvetel után – gyűlése véglegesen kimondta, hogy a sárosi Keleti Szlovák Tanács elvét tette magáévá és csatlakozott ezen mozgalomhoz. Együttal megválasztották az Iglói Szlovák Nemzeti Tanácsot, amely 2 két elnökből és 40 tagból állt. Elnöke Bacsányi József, társelnöke Kosztik József volt.⁵⁰ A gyűlést követően meghívást intéztek Szepes vármegye szlovákságához, hogy a „hazafias tótságot egységes táborra tömörítse és önrendelkezésével hazánk integritását diadalra segítse”. Ezért december 1-jén 11 órakor tartják meg a szepesi szlovákok megyei szervezetének létesítését, a szlovákság csúcsszervét, a „Spišska Slovenska Radát”.⁵¹

Dvorčák táviratban értesítette Jászit 29-én a Szepes vármegye területén kifejtett tevékenységéről, és jelezte részére, hogy Iglón december 1-jére nagygyűlést hívott össze, amelyen kéri részvételét és olyan programot tőle, amelyben benne van a szlovák minisztérium megszervezése.⁵² Jászi személyesen nem tudott megjelenni a zajló csehszlovák tárgyalások miatt, de helyette Juhász Jánost⁵³ küldte. Juhász személye viszont jelzés volt, hogy Jászi személyesen nem támogatta a Keleti Szlovák Tanácsot és

49 A „Tót Impérium” autonóm kompetenciáit leíró Jászi-féle tervezet szlovák fordításban fennmaradt változatát magyarra visszafordítva közli: Fogarassy László: Hodža Milán és a Károlyi-kormány. *Palócföld*, 1990, 83–84. p.; Jászi egyezmény tervezete a minisztertanács előtt. *Felsőmagyarország*, 1918. november 30.; Szarka László: A méltányos nemzeti elhatárolódás lehetősége 1918 végén. *Regio*, 1990. 1. sz. 60–62. p.; A Jászi-féle „Tót Impérium” budapesti sajtó által kiszivárogtatott tervezete. *A Nap*, 1918. november 30.; Szarka László: *Duna-táji dilemmák. Nemzeti kisebbségek-kisebbségi politika a 20 századi Kelet-Közép-Európában*. Budapest, Ister, 1998.; Szvieszný Zsolt: *Hogyan veszett el a Felvidék?* Budapest, 1921.

50 Az iglói tót Nemzeti Tanács megalakulása. *Szepesi Lapok*, 1918. november 30. 1. p.

51 Spisska Slovenska Rada meghívó. *Szepesi Lapok*, 1918. november 30. 1. p.

52 MNL OL K 40 VII. 480/1918.

53 Juhász János nagyváradi főreáliskolai tanár.

annak elképzeléseit. Ennek többször is hangot adott a Világban és minisztertanácsi gyűléseken.

A gyűlést Bacsányi József nyitotta meg, utána dr. Bulissa Károly elszavalta Dvorčák Viktornak az erre az alkalomra írt költeményét (himnuszát – sic!), miközben kitűzték a fehér-kék-piros szlovák zászlót. Dvorčák ezt követően előterjesztette határozati javaslatát: „[...] A keleti tót nép követeli mindazon jogokat, melyeket minden szabad nemzet a jövőben élvezni fog. Tiltakozik azonban az ellen, hogy tudomása és akarata ellenére bárki is határait megbontani merészelje.”⁵⁴ „A keleti tótok saját természeti határaikon belül, minden más nemzettől független teljes önállóságot követlenek, egy tót miniszternek azonnali kinevezését sürgetik és helyet kívánnak maguknak annak idején a béketárgyaláson [...]”⁵⁵ A határozat elfogadását követően kikiáltották a „Spišska Slovenska Rada” megalakulását, amely a szepességi szlovákság összes érdekeinek további képviselését volt hivatott ellátni.

Közben Budapesten véget értek Jászinak Hodžával folytatott tárgyalásai, amelyek kudarccal végződtek. Nem sikerült megállapodni az átmeneti, autonóm terület kérdéséről. A tárgyalások kudarca ellenére december 6-án sikerült részlegesen megállapodni a felvidéki demarkációs vonalról, amelyet Bartha Albert hadügyminiszter és Milan Hodža írt alá. Ez a demarkációs vonal sokban hasonlított a Jászi-féle „Tót Impérium” tervében meghatározott területre, amely értelmében Sáros és Szepes vármegye csehszlovák megszállás alá került.

Korábban már jeleztem, hogy a tárgyalások és a demarkációs vonal komoly ellenérzést váltott ki a vármegyék német, magyar és néhol szlovák lakosságában is. Tiltakozásaikban úgy érezték, hogy a magyar állam, és személyesen Jászi elárulta őket, hiszen senki sem kérdezte meg véleményüket e kérdésben, semmibe véve önrendelkezésüket. Nagy valószínűséggel elmondhatjuk, hogy a Jászi elleni toposz eredetét, hogy „kiárulta az országot” a volt nemzetiségeinknek, ezen tárgyalások képezték.

Szepes vármegyében is több község, rendezett tanácsú város, de még maga a vármegye is tiltakozott az ellen, hogy őket akaratuk ellenére átadja a magyar kormány a csehszlovákoknak. „Szepesvármegye tótságának nevében tiltakozunk az ellen, hogy bennünket a turócszentmártoni cseh-szlovák irányú rada imperium alá helyezzenek és így közvetve a cseheknek eladjanak bennünk.”⁵⁶

A Késmárkon székelő Felsőmagyarországi Nemzeti Néptanács, vagyis a németség is tiltakozott, főként mert a vármegyében biztosították a nyugalmat, és korábban szó volt arról, hogy csehszlovák eszmével szimpatizáló nemzeti tanács nem jött létre.⁵⁷

Körmöcbánya Nemzeti Tanácsának tiltakozásából további képet kaphatunk sérelmük és a Jászi elleni támadásaik forrására. Egyrészt az érdekelt terület lakosságát nem

54 MNL OL K 40 VII. 5693/1918.

55 A szepességi tót tanács mozgalma. *Szepesi Hírnök*, 1918. december 7. 1. p. vö. A Spišska Slovenska Rada megalakult. Tót zászló a Vigadó teremben. *Szepesi Lapok*, 1918. december 3. 3. p. vö. Gründung des Zipser Slovakischen Volksrates. *Karpathen-Post*, 1918 december 5.

56 MNL OL K 40 VII. 685/1918.

57 MNL OL K 40 VII. 607/1918.

hallgatták meg, másrészt a magyar kormány harc nélkül hajlandó átadni „a tót, illetve cseh-szlovák közigazgatásnak és ügynevezett imperum-nak”, harmadrészt, hogy rendfenntartás és rendcsinálás végett kerüljön átadásra a közigazgatás, mivel a november eleji példák éppen az ellenkezőjét bizonyították.⁵⁸

Dr. Müller Vilmos kormánybiztos és dr. Neogrády Lajos alispán konfliktusa

A Károlyi-kormányzat a közigazgatásban a régi vármegyei és ezen belül a főispáni és alispáni teendők ellátásával megbízott kormánybiztosi rendszerre támaszkodott. A rendszert az első világháború előtt létrehozták, a háború tartalmára korlátozva, a kivételes hatalomról szóló 1912 LXII tc. 4. §-a hívta életre.

A kormánybiztost az egész vármegye urává tette, akinek szükség esetén még a fegyveres testületek is rendelkezésére álltak. Természetesen ezen személyek osztották a fennálló hatalom politikai felfogásait. November első felében fokozatosan került sor az új főispánok és kormánybiztosok kinevezésére. Amikor új embert állítottak hivatalba, ez a „főispán teendőivel ellátott kormánybiztosi” címet kapta. A főispánok és kormánybiztosok közül sokan nem váltották be a működésükhöz fűzött reményeket. Többen szembe kerültek a kormány politikájával, ellenforradalmi tevékenységet fejtettek ki vagy a vármegyékben működő nemzeti tanácsok és a főispánok döntéseivel szemben túllépték a meghatalmazásukra szóló jogköröket.

Szepes vármegye esetében ez utóbbi miatt került szembe az alispán (főispáni teendőket látott el) és a kormánybiztos. Viszont fontos és megkerülhetetlen jelen esetben a vármegye közbiztonságának kérdése. Mint láttuk, a tanácsoknak a vármegye életét sikerült normalizálniuk, azonban a közbiztonság és védelem kérdése számukra is komoly gondot okozott.⁵⁹

A novemberi hónap elején még úgy-ahogy szavatolták a közbiztonságot. Azonban ez a hó vége felé már kifogásolhatóvá vált. „A 67-ik számú gyalogezred eperjesi pótszázadából fegyveresen megszökött katonák több városban és községben garázdálkodtak és a csöcseléket is hasonló eljárásra indították. Nagyobb zavargások fordultak elő [...] hónap elején.”⁶⁰ Az ősz folyamán a vármegyének nemcsak a csehszlovák megszállástól kellett tartania, hanem északról történelmi alapon a lengyelek is igényt formáltak a vármegyére. Ugyanakkor leszögezhetjük, hogy a vármegye területén lévő „katonai karhatalom egyelőre a belbéke biztosítására elegendőnek bizonyult”.⁶¹

A belső és külső közbiztonság veszélyessé váló helyzete miatt november 6-i táviratában jelezte dr. Neogrády Lajos alispánnak Batthány Tivadar belügyminiszter, hogy Dr. Müller Vilmos ezredorvost nevezte ki és bízta meg a kormánybiztosi feladatok elvégzé-

58 MNL OL K40 VII 719/1918.

59 Schönwald Pál: *A magyarországi 1918–1919-es polgári demokratikus forradalom állam- és jogtörténeti kérdései*. Budapest, Akadémiai Kiadó, 1969, 198–200. p.

60 Közbiztonsági állapotok. *Szepesi Hírnök*, 1918. december 4.

61 Uo.

sével.⁶² A belügyminiszter a nemzetőrség megszervezésére hatalmazta fel és arra, hogy vegyen részt a helyi nemzeti tanácsok munkájában.⁶³ Továbbá kérte Batthány, hogy az alispán a törvényhatóság területén tevékenykedő Müller Vilmost tevékenykedésében ne zavarja meg és mindenben támogassa.⁶⁴

A probléma ott kezdődött, amikor is Müller beavatkozni kívánt a zsír, a burgonya és árpa rekvirálásba és árának szabályozásába. Vagyis túllépte felhatalmazásának jogkörét és a nemzeti tanácsok engedélye nélkül avatkozott be a közéletmezés kérdésébe, amelyről korábban jeleztem, hogy november elején Iglón a vármegye határozatilag egy kényes egyensúlyt létrehozva közösen megegyezett. Erről az alispán november 22-én tájékoztatta is a belügyminisztert.

Már a november 12-én megtartott Szepes vármegyei Nemzet Tanácsok és elsőfokú közigazgatási hatóságok értekezletén komoly problémák vetődtek fel a Nemzeti Tanácsok és Nemzetőrségek szervezése kérdésben. Az első probléma a népbiztos által kezdeményezett átszervezés a Nemzeti Tanácsokkal kapcsolatosan. Müller elgondolása szerint minden városban és községben külön-külön tanácsot kellene létrehozni, ahány nemzetiség létezik. Jeleztem, korábban, hogy a három fő nemzetiségnek létrejött a maga „csúcsszerve”, és úgy vélték, hogy az átalakítása bizalmatlanságot szülne és a vármegye „jelenlegi szervezetét az érdekelt lakosság megnyugvással vette tudomásul”.⁶⁵ Magyarán: a polgárok és az értelmiség nem kívánta ezen szervezetet megnyitni a paraszti társadalom előtt, mint ahogy Helfthy Andor is írta, nehogy a cselédség és parasztság (akik szlovákok) döntsenek a vármegye sorsáról. A nemzetőrség kapcsán kiemelik, hogy azokat már Müller előtt megszervezték megbízható lakosság köréből, vagy „szervezésük folyamatban a helyi viszonyokat ismerő erre alkalmas és lakosság bizalmát bíró parancsnokok vezetése alatt”.⁶⁶ Míg ezzel szemben a népbiztos – amit kifogásoltak – helyi viszonyokat nem ismerő idegen fiatal tisztek parancsnokságára bízta volna. Ehhez kapcsolódik a harmadik probléma, hogy a nem megbízható szlovák lakosságú községekben ugyan létre kell hozni a nemzetőrséget, de a felfegyverzésüket kerülni kell. „Tartani lehet attól, hogy a cseh-szlovák agitációk által tétlenül vezetett és ellenséges indulatú tót nép [...] erőszakoskodásokra, [...] a magyar érzelmi terrorizálására, sőt megtámadására fogja felhasználni.”⁶⁷ Úgy vélte a vármegye közönsége, hogy a rend helyreállítása és fenntartása érdekében Müller Vilmos közreműködésére szükség nincsen, és egyéni képességei sem teszik alkalmassá őt arra, hogy személye köznyugvást nyújtana.

Müller akkor került szembe Neogrády alispánnal, amikor is panasszal fordult Jászi minisztériumához, azzal kapcsolatban, hogy az előbb felsorolt intézkedései elé akadá-

62 Štátny archív Levoča. Spišská Župa-podžupan, administratívne písomnosti. (ŠA Lev) 16937/1918a.

63 ŠA Lev 16860/1918; 8488 res. /1918.

64 ŠA Lev 9182 res./1918.

65 ŠA Lev 9974 res./1918.

66 Uo.

67 Uo.

lyokat gördít az alispán. „Tót nemzeti tanács megalakulása elé alispán akadályokat gördít sőt ellene képviselői testületi határozatot akar provokálni ezekben a sorsdöntő napokban [megjegyz.: november 12.]. Miniszter urat kérem, hogy a lőcsei alispán által a képviselő testület összehívását táviratilag megtiltani.”⁶⁸ A minisztérium részéről természetesen kérdőre vonódott az alispán. Neogrády a november 12-i gyűlést követően telefonon válaszában tagadta Müller vádjait és aggályait fejezte ki vele szemben. Ekkor is kiemelte, hogy külön szlovák nemzeti tanácsok megszervezésére nincs szükség, mert a tanácsok a magyar, német és szlovák lakosság bevonásával szerveződtek meg. Kitért a szlovák lakosság felfegyverzésére is, hogy az a vármegye eddigi nyugalmát (sic!) megingatná. „Részéről eddig is mindent elkövetett, hogy Dr. Müller népbiztos úrral egységes eljárást folytasson a közbéke és közrend érdekében.”⁶⁹ De „sajnálattal vagyok kénytelen felemlíteni azt, hogy dr. Müller Vilmos volt népbiztos oly értelmű kijelentéseket is tett, melyek alkalmasak arra, hogy a vármegye lakosságát indok nélkül felizgassák, a közönség és a hatóságok között eddig fennállott összhangot megzavarják és a lakosság közt ellentéteket intézzenek.”⁷⁰ Végül tolmácsolta a Nemzeti Tanácsok álláspontját is: a vármegye területén a rend helyreállítása és fenntartása érdekében nincs szükség a kormánybiztos közreműködésére, „tehát az én szerény nézetemet is tolmácsolja”.⁷¹ Felmerülhet a kérdés, hogy az alispánt a népbiztos jelenléte és hatalmának korlátozása kényelmetlenül érintette, ez okozhatta a konfliktusuk valódi okát.

Neogrády alispán helyzetváltozatlansága miatt november 25-én levelet intézett a belügyminiszternek. Ahogy Müller tette korábban, most az alispán vádolta meg a népbiztos felhatalmazott jogkörének túllépésével. „A csendőrséghez meghagyásokat intéz, a közigazgatási hatóságokat intézkedésre szólítja fel, munkás értekezleteket tart, ezeken a hatóságok ellen izgat és [...] kasztszerű elkülönítéseket kezdeményezve a belső rendet teljesen felforgatja.”⁷² Nagy valószínűséggel a szociáldemokrata párt irányvonalával, annak is Kunfi-féle vonalával szimpatizált, és nem elfelejtendő, hogy a politikai életbe mint „homo novus” került be. Személye kapcsán egyértelműen nem kvalitásai, hanem lojalitása döntött abban a bizottságban, amelyet a kormány jelölt ki a kormánybiztosok kinevezésére. Ennek a bizottságnak tagja volt Lovászy Márton, Kunfi Zsigmond és Batthány Tivadar. Ugyanakkor Kassán Molnár Miklós szociáldemokrata politikus és inkább a Garami-vonal képviselője, mint helyi politikus, ismerte a vármegye viszonyait, annak megfelelően tudta betölteni és ellátni a kormánybiztosi feladatait.⁷³

A belügyminiszter érzékelve ezen problémákat és feszültségeket, kijelentette az alispánnak, hogy vissza fogják vonni Müller Vilmos megbízatását. Miután Batthány úgy

68 MNL OL 382/1918.

69 Uo.

70 Közbiztonsági állapotok. *Szepesi Hírnök*, 1918. december 4.

71 ŠA Lev 16937/1918.

72 Uo.

73 Sztancs Gábor: Kassa helyzete és sora 1918 őszén. In Hajdú Anikó (szerk.): *Multietnikus világok Közép-Európában, 1867–1944. Multietnické prostredie v Strednej Európe, 1867 – 1944.* Szlovákiai Magyar Fialok Tudományos és Kulturális Társulása, 2016, 109–130. p.

látta, hogy a nemzeti tanácsok megszerveződtek és hogy ezek hatásköre fokozatosan csökken a közigazgatás konszolidálódása révén, Müller Vilmos működése nem szükséges, ezért november 27-i hatállyal visszavonta megbízatását.⁷⁴ Elmondhatjuk, hogy a vármegye régi elitje sikeresen megbuktatott egy olyan kormánybiztost, aki a helyi viszonyokkal szemben kívánta érvényesíteni hatáskörét.

„Selbständige Zipser Republik” – A kérészeletű köztársaság

Visszatérve a keleti szlovákok önrendelkezéséhez, 1918. december elején, érzékelve a központi hatalom gyengeségét, úgy ítélték meg, hogy önrendelkezésük csak az önálló, de Magyarországgal baráti viszonyban lévő köztársaság kikiáltásával biztosíthatók. Erre Kassán, december 11-én került sor, itt és ekkor létrehozták a Keletiszlovák Népköztársaságot.

Ezzel szemben a szepességi németek körében már jóval hamarabb megfogalmazódott az önálló köztársaság gondolata. Már november 16-án felvetette Dr. Kéler Tibor késmárki országgyűlési képviselő a Szepesi Lapok hasábjain. Írja, hogy a Szepességnek megvan a közjogi és történelmi alapja az önrendelkezésére. Ugyanakkor a kis terület nem lehet akadálya az önálló államalapításnak, mert hiszen vannak kisebb területű államok is. Ilyen miniatűr államok Monaco, Andorra és San Marino, amelyek anakronizmusok, operettállamok, amelyek kivételek, ahol a függetlenség megjelenik.⁷⁵ Kéler elvi elgondolásában úgy gondolta, hogy a Szepesség idegenforgalom központjává válhatna, amely révén a jólét általánossá válhatna, ezért az ipar, a kereskedelem, a bányászat és a mezőgazdaság felvirágzását várja tőle. Felveti azt is, hogy a Szepesi Köztársaság a kivándorolt németek számára olyan lenne, mint Svájc. Ez az állam lenne a Kárpátok Svájcja, amely révén tömeges visszavándorlás indulna meg.⁷⁶

A Karpathen-Post november 28-án közölt egy cikket, amelyben a köztársaság gondolata mellett a német közigazgatási régió gondolata is felmerült. A cikk szerzője szerint Kéler elérte, hogy néhány honfitársunk lelkesedett e gondolat iránt, viszont javaslata egyes érzéseket váltott ki. A szerző is úgy gondolta, a múlt révén volna történelmi alapja egy önálló köztársaságnak. Jogi mintájának és státuszának Montenegrót említi. A szerző kitér az önállóság gazdasági előnyére, bár elismeri, hogy a világháború a nagyobb gazdasági területek felé haladt. A mikroterületű állam a vámtarifa, a kis gazdasági szervezetek, a nagyobb államokkal szembeni lemaradás a mezőgazdasági és ipari fejlesztésekben – mind a hátrányai a kis állami létnek.⁷⁷

Maga Jászi is kitért erre annak idején, a háború alatt, közvetve a Mitteleuropa problematikájához és benne elfoglalt álláspontja kapcsán. „Képes lesz-e ez a maroknyi nép

74 ŠA Lev 16937/1918.

75 Scepusi köztársaság. *Szepesi Lapok*, 1918. november 16. vö. Zipser Republik oder deutsches Verwaltungsgebiet? *Karpathen-Post*, 1918. november 28.

76 Uo.

77 Zipser Republik oder deutsches Verwaltungsgebiet? *Karpathen-Post*, 1918. november 28.

folytatni büszke, önálló állami létét [...] Képes lesz-e megóvni politikai és kulturális egyéniségét [...] Óriási militáris szervezettségek, egyre táguló gazdasági piacok, egyre félelmetesebb termelési felkészültségek közé beékelve meddig lesz képes [...] fenntartani és fejleszteni független állami életét?” – teszi fel a kérdéseit Jászi 1915 szeptemberében, és ezeket a komplex kérdéseket nevezte a „kis államok problémájának”.⁷⁸ Jászi úgy látta, hogy a kis nemzetek önálló állami eszménye idejétmúlt, korszerűtlen „minden védővamos és nacionalista-militarista neki rugaszkodás dacára, már megcsendült a kis államok lélekharangja”.⁷⁹ Ezzel szemben a Karpathen-Post írója úgy vélte, hogy pont ezek a kis állami lét hátrányai, és az azokra adott megoldások segítettek Svájc megerősödését.⁸⁰ A probléma mégis az, hogyan tudják megvédeni magukat a csehszlovák állammal szemben, és ennek egyetlen módja, hogyha erőteljesen képviseltetik magukat a békekonferencián.

Ugyanakkor sokkal jobban tudná a nép védelmét nyújtani a renneri kulturális⁸¹ autonómia gondolatán létrehozandó német közigazgatási terület. Zipser (szepesi német) nyelvű iskola, közigazgatás révén a németek kulturális létét biztosítaná.⁸² Ez felelne meg teljesen a németiség igazi fejlődésének.

A Jászi–Hodža-tárgyalások során a korábban említett „Tót Impérium” terve felgyorsította az önálló köztársaság kikiáltásának folyamatát. December 3-án a késmárki német tanácstól érkezet táviratban közölték Jászival: ha a magyar állam nem tudja megvédeni őket a csehszlovákoktól, és átadtnak, lépéseket tesznek a független Szepesi Köztársaság proklamálására.⁸³ Várady Zsigmond siketnéma intézeti igazgató december 4-i jelentésében kiért arra, hogyha nem sikerül a cseh befolyást megállítani, akkor Gölnic és Poprad völgyének 6 városa és 50 községe a magyar állam támogatása mellett önálló köztársasággá alakulna.⁸⁴

A Hodža-találkozó kudarca után és a demarkációs vonalak felvidéki megállapítását követően a Magyar Nemzeti Tanács és a Német Nemzeti Tanács képviselői kiterjedt politikai előkészületeket tettek meg a szlovák hatóságok tiltakozása ellenére. Hefthy Andor találkozott Jászival Budapesten, hogy személyesen informálja a szepesi némettség akciójáról. Budapestről táviratot küldött Késmárkra Jászi engedélye mellett, hogy a köztársaság kinyilatkoztatása után a helyi tisztviselők válasszák meg a kormányt és szólítsák fel a városokat és községeket a köztársasághoz való csatlakozásra. A következő táviratában Hefthy közölte, hogy Jászi is egyetért a Szepesi

78 kis államok problémája. In Jászi Oszkár: *Múlt és jövő határán*. Budapest, 1918, 108. p.

79 Uo.

80 Zipler Republik oder deuthes Zerwaltungsgebiet? *Karpathen-Post*, 1918. november 28.

81 Karl Renner: *Österreichs Erneuerung. Politisch-programmatische Aufsätze. I–III*. Wien, 1916, I. 156., 158–159. p.; Bóka Éva: Karl Renner európai föderalizmusa. *Történelmi Szemle*, 2002, 3–4. 350. p.

82 Zipler Republik oder deuthes Zerwaltungsgebiet? *Karpathen-Post*, 1918. november 28.

83 MNL OL K40 VII. 607/918.

84 MNL OL K40 VII. 632/1918.

Köztársaság kikiáltásával, és kérte, hogy keressenek kapcsolatot a Keleti Szlovák Tanáccsal, akik hasonló lépéseket kívánnak tenni.⁸⁵

1918. december 9-én a Késmárkon székelő Német Nemzeti Tanács deklarálta az Önálló Szepesi Köztársaságot, „Selbständige Zipser Republik”.⁸⁶ Az „állam” december 17-én a csehek késmárki bevonulásával megszűnt.⁸⁷

Fontos megjegyeznünk, hogy Jászi minisztersége elején ezeket a parciális mozgalmakat nem támogatta. Mindig hangsúlyozta a sajtóban és a minisztertanácsi üléseken, hogy ő az antant által elismert románokat és csehszlovákokat tekinti igazi tárgyalófeleknek és a velük való megegyezés segíthet a békekonferencián a területi veszteség mérséklésére. Későbbi visszaemlékezésében pontosabban megfogalmazta velük szembeni ellenérzéseit: „[...] mert ismertem a különböző szeparatistikus mozgalmak keleti tót vezéreit, s tudtam, hogy mögöttük komoly tömegek nem állnak, lévén ők a régi korrupt feudális rendnek mindenre kapható szolgálói [...]”⁸⁸ Ezen állítását a szepesi németekkel szemben is fenntartotta.

A szepesi németség és a sárosi szlovjákság önrendelkezési kísérletének utóélete

A magyar kormányzat és köztük Jászi is tovább foglalkozott Szepes és Sáros vármegye rövid ideig megvalósult és végül megszüntetett önrendelkezésével. Jászi az antantbarát nemzetiségi vezetőkkel folytatott tárgyalásai során felkínált provizóriumtervezetek révén s figyelembe véve ezen parciális mozgalmakat dolgozta ki „keleti Svájc tervezetét”. A tervezet 14 kanton jelöl meg az ország területén belül. Jászi a kantonokat több vármegye összevonásából kívánta kialakítani, figyelembe véve a nemzetiségi arányokat. Számunkra a III-as kanton⁸⁹ az érdekes, amelyet Szepes, Abauj-Torna, Gömör, Borsod, Zemplén, Sáros vármegyéből alakított ki, és központjának Kassát tette volna. Ez tervezet, mint említettem, teljesen az elképzelések szintjén maradt.

85 ŠA Levoča 28/1918.

86 *Világ*, 1918. december 8.

87 Tajták, Ladislav: *Národnodemokratické revolúcia na východnom Slovensku v roku 1918*. Filozofická fakulta Univerzity P. J. Šafárika, 1972, 86–91. p.

88 Jászi Oszkár: *Magyar kálvária, magyar feltámadás*. (2. kiadás) Budapest, 1989. 71. p.

89 A kantonok – a nemzetiségi minisztérium által készített Kis kátéban rögzített alapelvek szerint – külön-külön intézték volna saját népük és területük politikai, pénzügyi, vallási, kulturális ügyeit. Maguk választhatták volna meg tisztviselőiket és esküdtbíráikat, maguk szedhették volna be az adókat. A kollegiális rendszerű központi szövetségi tanács csupán a közös érdekű törvényhozás teendőit látta volna el. Domokos László: *Kis káté a Magyarországon élő nemzetek önrendelkezési jogáról*. Budapest, 1919, 31–34. p.; Szarka László: A méltányos nemzeti elhatárolódás lehetősége 1918 végén. *Regió*, 1990. 1. sz. 57–58. p.; Sztancs Gábor: Föderalizmus helyett felbomlás. Az Osztrák–Magyar Monarchia nem domináns nemzeteinek államépítő törekvései az első világháború éveiben. *Valóság*, 2017. 8. sz. 50–63. p.

Ugyanakkor ami magyar részről megvalósult, azt a Berinkey-kormány időszakában dolgozták ki, végül két néptörvény révén, az 1919. VI. német autonómia néptörvénnyel és az 1919. március 6-i Tótország önkormányzatáról szóló XXX. néptörvénnyel biztosította a magyar állam a németek és a keleti szlovákok önrendelkezését.⁹⁰

Összegzés

Következtetésként elmondhatjuk, hogy a szepesi németiség önrendelkezése 1918 őszén részben a helyi németiség, illetve magyarság (asszimilálódott németiség és zsidóság) identitására építkezve jelentkezett. Mint láthattuk, az önállóság nagyon sokáig nem fogalmazódott meg lehetséges megoldásként, csakúgy, mint a budapesti Deutscher-Ungarischer Volksrat autonómiaelképzelése. A csehszlovák célok elleni fellépés Késmárkon indult meg, de a vármegye, a rendezett tanácsú városok és a községek is csatlakoztak hozzá. Láthattuk, hogy a magyarság, németiség és szlovákság három várost kiemelve létrehozták saját, a vármegye lakosságát nemzetiségenként tömörítő „csúcs” Nemzeti Tanácsait, amely képviselték akarataikat. A vármegye és a város vezetése a legvégső pillanatig ragaszkodott Magyarországhoz, egészen addig, míg a Jászi Oszkár tárgyalásai révén át nem kerültek a „Tót Impérium” alá, majd a demarkációs vonal kijelölése révén a magyar kormányzat lemondott ezen területek katonai megtartásáról. Mindezen folyamatok ösztökéltek a szepesi németiséget arra, hogy saját „nemzeti” önrendelkezésüknek helyet kérjenek a békekonferencián.

A háborús vereség következtében az egyes önrendelkezések kiélezték a város és vidék közötti ellentéteket. Láthattuk, hogy a városok német, magyar vagy szlovák értelmiségi lakossága komoly ellenérzéseket táplált a vidéki szlováksággal szemben. Ennek okán is a szepesi német értelmiség nagyon komoly propagandával igyekezett a vidéki szlovákságot megnyerni vagy felvilágosítani.

Összegezve: a város kitarzott mindaddig, amíg tudott, a magyar állam mellett, de a megváltozó viszonyokat érzékelve (a reményvesztést, a lengyel és csehszlovák csapatok közelségét) inkább a megszállókat próbálta kijátszani egymás ellenében és velük tárgyalva elérni a jobb és kedvezőbb feltételeket a város lakosságának, valamint a zipsereknek.

Mindent összegezve elmondható, hogy a Károlyi-kormány, benne Jászi Oszkár és Késmárk város vezetősége ideiglenesnek és a békekonferenciáig terjedőnek tekintették az ország egyes részeinek az új államok általi katonai megszállást.

⁹⁰ L. bővebben a néptörvényekről: Schönwald Pál: *A magyarországi 1918–1919-es polgári demokratikus forradalom állam- és jogtörténeti kérdései*. Budapest, Akadémiai Kiadó, 1969, 75–88. p.

GÁBOR SZTANCS

„SELBSTÄNDIGE ZIPSER REPUBLIK”. THE PARTIAL MOVEMENT OF GERMANS OF THE SZEPES REGION IN AUTUMN 1918

The self-determination of the Germans in the Szepes (today Spiš) region in autumn 1918 was partly built upon the identity of local Germans and Hungarians (assimilated Germans and Jews). Independence had not been formulated as a possible solution for a very long time. The actions against Czechoslovak goals started in Késmárk (today Kežmarok), but the county, the cities with orderly councils, and the municipalities also joined them. The leadership of the county and the city too insisted on belonging to Hungary to the very last moment. In consequence of the defeat in war, the individual self-determinations accentuated contrapositions between the city and the countryside. The German, Hungarian or Slovak intellectuals living in the cities had developed severe hostility toward the rural Slovak population. For this reason, the German intelligentsia of Szepes endeavoured to win or enlighten the rural Slovaks with a serious propaganda. The town of Késmárk insisted on the Hungarian state until it could, but, sensing the change of conditions, the loss of hope, the closeness of the Polish and Czechoslovak troops, they tried to achieve better and more favourable conditions for the city's population and the Zipsers rather by playing off the occupants against each other, and by negotiating with them. The Károlyi Government with Oszkár Jászi, and the leadership of the city of Késmárk considered the military occupation of some parts of the country by the new states for temporary and lasting only until the peace conference.